

**ՀԱԿՈԲ Պ. ՊՈԴՈՍՅԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ
ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՁ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

Սոսե Ասատրյան

Վերլուծական հոգեբանության հայկական ասոցիացիա, Հայաստան

Հայոց ցեղասպանության ժամանակ, հալածանքների ընթացքում և այդ հակամարդկային իրադարձություններից հետո ցեղասպանությունը վերապրածների, նրանց ժառանգների և հաջորդող սերունդների հոգեբանական խնդիրների, հոգեկան առողջության խաթարումների վերաբերյալ հոգեբանական աշխատությունները հայ իրականության մեջ սակավաթիվ են՝ չնայած այն փաստին, որ դեռ 1919 թվականին ամերիկահայ հոգեբանն արդեն լույս էր ընծայել աշխատություն, որն անդրադառնում էր Հայոց ցեղասպանությանը և հալածանքներին: Սույն հոդվածը միտված է հանրության ավելի լայն շրջանակների համար բացահայտելու Հակոբ Պոդոսյան գիտնականին, ըստ արժանվույն գնահատելու նրա գիտական վաստակը և կատարած ահռելի աշխատանքը, որը կարող էր և, հույս ունենք, հիմա էլ կծառայի հայ հոգեբանների կողմից թեմայի նկատմամբ հետաքրքրության մեծացմանը և նոր աշխատանքների իրականացմանը, որոնցում անպայման անդրադարձ կլինի, և կհիշատակվեն նրա մշակած և առաջին անգամ կիրառած մեթոդներն ու գիտական հայացքները: Դուրս գալով Պոդոսյանի կատարած ուսումնասիրությունները բացառիկ են ոչ միայն այն առումով, որ առաջինն են ոլորտում, այլև այն տեսանկյունից, որ նա էլ, լինելով կոտորածներից փրկված հայ, կարողացել է սեփական կենսագրությամբ և փորձառությամբ ներկայացնել պատմական իրողությունները և դրանց ունեցած հոգեբանական ազդեցությունները, էթնիկ ինքնության և ազգային գաղափարախոսությունների պահպանման կարևորությունը:

Բանալի բառեր՝ Հակոբ Պոդոսյան, հայ, հոգեբանություն, հոգեցնցում, հալածանքներ, ոճրագործներ:

Հոդվածը ներկայացվել է՝ 05.08.2025: Ընդունվել է տպագրության՝ 07.10.2025:

The article was submitted on 05.08.2025 and accepted for publication on 07.10.2025.

Статья поступила 05.08.2025 и была принята к публикации 07.10.2025.

Ինչպես հղել՝ Սոսե Ասատրյան, «Հակոբ Պ. Պոդոսյանի աշխատությունը որպես Հայոց ցեղասպանության առաջին համակարգային ուսումնասիրության փորձ հոգեբանական գիտության մեջ», *Յեղասպանագիտական հանդես* 13, no. 2 (2025), 68-82:

How to cite: Sose Asatryan, “Hakob P. Poghosyan’s Work as the First Attempt of the Systematic Study of the Armenian Genocide in Psychological Science” *Ts’eghaspanagitakan handes* 13, no. 2 (2025), 68-82.

Как ссылаться: Сосе Асатрян, “Работа Акоба П. Погосяна как попытка первого систематического исследования Геноцида армян в психологической науке,” *Цехаспанagitakan андес* 13, no. 2 (2025), 68-82.

Մուտք

Հակոբ Պողոսյանն առաջին հոգեբանն է, որը համակարգային ձևով և բազմակողմանիորեն փորձել է ուսումնասիրել Հայոց ցեղասպանությանը նախորդող և հաջորդող իրադարձությունները և դրանց հետևանքով առաջացած հոգեբանական խնդիրներն ու դրանց առանձնահատկությունները: «Հայ Ցեղը և Հալածանքները հոգեբանության լույսին տակ» աշխատությունն ամուրի հիմքեր է ստեղծել հայ և ոչ միայն հայ հոգեբանների կողմից Հայոց ցեղասպանության հոգեբանական ուսումնասիրությունների համար: Սակայն, ցավոք, հայ հոգեբանների շրջանում հեղինակի գործերը շրջանառված չեն, ինքս էլ ՀՅԺԻ գրադարանում առկա գրականությունն ուսումնասիրելիս եմ պատահաբար բացահայտել այս չափազանց կարևոր հեղինակին և իր աշխատությունները:

Այստեղ անհրաժեշտ ենք համարում անդրադարձ կատարել դոկտոր Պողոսյանի կենսագրությանը, քանի որ կյանքի փորձառությունը, ըստ իս, իր ազդեցությունն է թողել գիտնականի աշխատանքների վրա: Սույն հոդվածում դրան է նվիրված առաջին հատվածը, հատկապես այն պատճառով, որ նրա կենսագրությունը որևէ աղբյուրում համապարփակ տրված չէ: Ուստի անդրադառնալով նրա կենսագրության՝ տարբեր աղբյուրներից քաղված դրվագներին՝ կփորձենք ստեղծել հնարավորինս համապարփակ կենսագրական պատում, որը միգրացիոն ապագայում կծառայի տարբեր մասնագետների: Եվ, իհարկե, հոդվածի երկրորդ հատվածում անդրադարձ կկատարվի դոկտոր Պողոսյանի ուսումնասիրություններին և գրական վաստակին՝ շեշտը դնելով նրա՝ հոգեբանական գիտության մեջ ունեցած ներդրման վրա:

Ո՞վ է Հակոբ Պողոսյանը՝

Հակոբ Պողոսի Պողոսյանը ծնվել է 1890 թ. մայիսի 1-ին Կիլիկիայի Վահկա քաղաքում: Մանուկ հասակում՝ համիդյան ջարդերի տարիներին, որը մնալով՝ 1897 թ. հարկադրված դարձել է Հաճընի ամերիկյան միսիոներական որբանոցի սան, որը հայտնի էր «Միսթըր Մարթինի որբանոց» անվամբ¹: 1905 թ. ավարտել է Հաճընի ակադեմիան, 1905-1909 թթ.՝ հաճախել Տարսոնի Սեյնթ Փոլզ քոլեջը: 1906-1907 թթ. եղել է ուսուցիչ Հաճընի ակադեմիայում: 1909 թ. Տարսոնից մեկնելով՝ մագապուրծ է եղել կիլիկյան կոտորածներից: 1909-1911 թթ. հաճախել է Կոնիայի Ջենանյան քոլեջը, որտեղ ստացել է բակալավրի աստիճան: 1911-1914 թթ. պաշտոնավարել է նույն քոլեջում որպես ներքին տեսուչ և ուսուցիչ: Առաջին համաշխարհային պատերազմի նախօրյակին հաստատվել է Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում՝ շարունակելու հոգեբանական և մանկավարժական բարձրագույն կրթությունը: 1914 թ. Նյու Յորքի Կոլումբիայի համալսարանում արժանանալով կրթաթոշակի («Livingston Scholarship»)՝ ավարտել

1 Տեղեկությունները նախ և առաջ քաղել ենք Հակոբ Պողոսյանի՝ Հաճընի պատմությանը նվիրված հետևյալ գրքից՝ Յակոբ Պողոսեան, *Հաճընի ընդհանուր պայմանությունը և շրջակայ Գոզան-տաղի հայ գիղերը* (Lou Անճէլըս, Պոզանեան տպագրություն/Bozart Press, 1942), 44-45:

2 Այս որբանոցի մասին տեղեկություններ կարելի է գտնել հետևյալ հոդվածում՝ Rosemary Russell, “Hadjin – Missionaries,” <https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayet-of-adana/hadjin/religion/missionaries.html>, դիտվել է՝ 12.01.2025:

է համալսարանը 1915 թ.՝ ստանալով մագիստրոսի աստիճան: 1915-1917 թթ. սովորել է Քլարկի համալսարանում (Մասսաչուսեթս), որտեղ էլ ստացել է իր դոկտորական աստիճանը: Դոկտորական աշխատանքի թեման էր «Անհատն ու հասարակությունը» («The Individual and Society»)՝³:

Կրթական և գիտական գործունեությունից զատ՝ Հ. Պողոսյանն ունեցել է նաև հասարակական ակտիվ դերակատարություն Կիլիկիայում: 1908-1909 թթ. Տարսոնում գտնվելու ընթացքում եղել է Հնչակյան կուսակցության՝ Տարսոնի մասնաճյուղի գործիչ և, Ադանայի ջարդերի մասին առաջին անգամ լուրեր ստանալով Սարրաֆ Ջեմալ անունով մի թուրքից, որը նրան հորդորել էր անմիջապես Տարսոնից փախչել Կիպրոս (քանի որ հաջորդ առավոտ մտադիր էին կոտորել Տարսոնի հայությանը), որոշել է մնալ տեղում: Նա Սբ Ստեփանոս եկեղեցու ազգային դպրոցի սրահում հավաքված մոտ 100-հոգանոց խմբին պատմել է եղելությունը, որից հետո՝ նույն երեկոյան, քաղաքը, մասնավոր թաղերի բաժանվելով, դիմել է ինքնապաշտպանության: Աղետի դաղարկից հետո Պողոսյանը ստիպված հեռացել է Կիլիկիայից:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում 1918 թ. որոշ ժամանակ զբաղեցրել է Հայ ազգային միության օգնական քարտուղարության պաշտոնը: Այդ տարի նաև անդամակցել է «Սահմանադրական ռամկավար կուսակցությանը»՝ զբաղեցնելով տարբեր պաշտոններ՝ Ամերիկայի շրջանակի նախագահ, ընդհանուր քարտուղար, Ֆրեզնոյում հրատարակվող ռամկավարների «Նոր կեանք-Սիսուան» երկօրյա թերթի⁴ խմբագիր: Համաշխարհային պատերազմի ընթացքում Միացյալ Նահանգների կառավարության կողմից կարգվել է գրաքննիչ. 1917-1919 թթ., ստանալով տարեկան մեկ դոլար, քննել է օտար թերթերն ու հրատարակությունները և հրաշալի է կատարել իր աշխատանքը, քանի որ տիրապետում էր թուրքերենին, հայերենին, անգլերենին, ֆրանսերենին և գերմաներենին:

Հատկանշական է հեղինակի կողմից հայոց լեզվի կարևորումը: Բանն այն է, որ նա մանուկ հասակից տիրապետել է թուրքերենին, բայց, 1916 թ. հոգեկան վայրկյալներումների մեջ լինելով, անդիմադրելի ներքին մղում է ունեցել սովորելու հայերեն: Պողոսյանը գրում է, որ նախ հայերեն սովորել է «ինքնաշխատությամբ, և յետոյ ուսումնասիրել օտար լեզուներով գրուած հեղինակներուն գործերը: Եվ որքան խորացած է անոնց մէջ, այնքան մեծարած է իր հիացումը իրեն ծնունդ տուող հայ ազգին հանդէպ»⁵:

Մասնակցել է Լոնդոնի արքայական աշխարհագրական ընկերության կազմակերպած Էվերեստ լեռան արշավներից մեկին:

1921 թ. Ֆրեզնոյում Հ. Պողոսյանն ամուսնացել է խարբերդցի Վիկտորյա Բենյամինի հետ և ունեցել դուստր՝ Քերոլ Գրեյս (Պողոսյան) Գինոյանը, և որդի՝ Մելքոն-

3 Դոկտորական ատենախոսությունը հասանելի է հետևյալ հղմամբ՝ https://commons.clarku.edu/hist_disstheses/65/, դիտվել է՝ 12.01.2025:

4 Թերթի 1920-1921 թթ. համարները տեղադրված են Հայաստանի ազգային գրադարանի կայքում՝ <https://tert.nla.am/mamul/nor%20kyanq-sisuan/NLA.html>, դիտվել է՝ 12.04.2025:

5 Տե՛ս Յակոբ Պողոսեան, *Ներածութիւն հայ հոգեբանութեան* (Գահիրէ, Տպարան «Սահակ-Մեսրոպ», 1958), ԺԸ:

Փոլ Պողոսյանը: 1948 թ. կինը մահացել է, և 1950 թ. Հ. Պողոսյանը երկրորդ անգամ ամուսնացել է պոլսեցի Նունուֆար Արզվյան-Պահարյանի հետ: Ուներ եղբայր՝ Գասպար Պողոսյանը, որն ապրում էր Բաղդադում: Բնակվել է Կալիֆոռնիայի Փասսադենա քաղաքում և 1927-1951 թթ. զբաղվել արևելյան գորգագործությամբ: 1951 թվականից նվիրվել է գիր-գրականությանը⁶: Աշխատել է «Պահակ», «Ազգ», «Պայքար», «Կոչնակ», «Սիսուան», «Նոր կենսք», «Նոր կենսք-Սիսուան» թերթերում, թղթակցել «Լոյս» և «Հաճն» թերթերին: 1919 թ. հրատարակել է «Հայ Ցեղը և Հալածանքները հոգեբանության լոյսին տակ», 1920 թ.՝ «Ռամկավարության ոգին կամ Անհատականության զարգացումը» աշխատությունները: Պատրաստել և 1942 թ. հրատարակել է «Հաճնի Ընդհանուր Պատմությունը» գիրքը, որը Լեոնային Կիլիկիայի մասին հրատարակված առաջին գիրքն է՝ 857 էջ ծավալով:

Ավելի ուշ շրջանի գործ է նրա «Ներածություն հայ հոգեբանության» աշխատությունը, որը գրել է մոտ 20 տարի և տպագրել 1958 թ. Կահիրեում: Գերծավալուն այս աշխատանքն ունի լայն ընդգրկում՝ սկսած Հայաստանի երկրաբանական և աշխարհագրական դիրքի մանրամասն նկարագրից և դրա՝ հայ ժողովրդի վրա թողած ազդեցություններից մինչև հայերի հոգեբանական առանձնահատկությունները, հայ ազգին բնորոշ դրական ու բացասական կողմերը, ազգային խորհրդանիշները, առակները, մշակույթը, ինչպես նաև հայերի քաղաքակրթական մեծ ավանդը:

Հեղինակն ունի այլ գործեր ևս, այդ թվում՝ բանաստեղծական քերթվածքներ, նաև անտիպ աշխատություններ՝ հայերեն, թուրքերեն և անգլերեն, որոնք հայտնաբերելն ու տպագրելը մեծ նպաստ կրերի թե՛ հայագիտությանը, թե՛ հոգեբանական գիտությանը:

«Հայ ցեղը և հալածանքները». Մեծ եղեռնի մեկնաբանումը հոգեբանական գիտության կայացման արշալույսին

Ինչպես արդեն նշվեց, Մեծ եղեռնին վերաբերող առաջին հոգեբանական ուսումնասիրությունը կարելի է համարել Հակոբ Պողոսյանի՝ «Հայ Ցեղը և Հալածանքները հոգեբանության լոյսին տակ» արևմտահայերենով 1919 թ. տպագրված գիրքը, որում ամերիկաբնակ հոգեբանն անդրադառնում է ցեղասպանությանը նախորդող սոցիալ-քաղաքական իրադարձություններին, ներկայացնում հայերի և շրջապատող ազգերի միջև առկա տարբերությունները և մատնանշում հայերի քրիստոնյա լինելու փաստը, ինչը, ըստ Պողոսյանի, պայմանավորում է հայերի խաղաղարար էությունը:

Ներածականում նա մանրամասնորեն ներկայացնում է իր աշխատանքի կազմակերպման մեթոդները և նշում, որ այս վերնագրով 70-էջանոց գեկույցը առաջին անգամ պատրաստել է հայերի հետ տեղի ունեցածի մասին իրազեկելու, ուշադրություն հրավիրելու համար:

Հայկական Խնդիրը փրօփականտ ընելու նպատակով գայն կարդացի Նախագահ Հօլի⁷ տան մէջ գումարուած գիտական հաւաքոյթի մը առջեւ: Ժողո-

6 Տե՛ս նույն տեղում, ԺԹ:

7 *Գրենսլիլ Սթենլի Հոլլ* (Granville Stanley Hall, 1844-1924), ամերիկյան հոգեբանության վաղ շրջանի

վին անդամները ներկայացրած ուսումնասիրությունով այնչափ հետաքրքրուեցան, որ թե՛ հաւաքաբար, փափաք յայտնեցին որպէս զի ես այս նիւթին շուրջ ուսումնասիրութիւնս յառաջ տանիմ եւ զայն իբրեւ գիրք հրատարակեմ: Օր մը վերջը, Նախագահ Տօլի հետ այս մասին խօսակցութեան մը պահուն, անիկա կրկին ու կրկին փափաք յայտնեց որպէս զի այս նիւթը աւելի մշակեմ, եւ ես, խնդրին կնճռոտութիւնն ու դժուարութիւնները քաջ գիտնալով հանդերձ, հաւանեցայ եւ գործի ձեռնարկեցի⁸:

Պողոսյանը նոյն գրքում նշում է, որ Սթենլի Հոլլի հետ իր ունեցած քննարկումներին մէկի ժամանակ իր գիտական ղեկավարը հետևյալ դիտարկումներն է արել Հայոց ցեղասպանության հոգեցնցման հաղթահարման հարցի շուրջ. «Քլարք Համալսարանի նախագահ, Սթենլի Հոլ, օր մը Հայկական ջարդերու մասին հետս խօսակցելու առթիւ, պահ մը աչքերուս մէջ նայելէ յետոյ՝ ըսաւ «Պօղոսեան, եթէ Հայ Յեղին կրած այսչափ տանջանքներն ու հալածանքները եւ ջարդերը՝ չկարողանան ձեզմէ ստեղծել յարձակողական բնատրոյթեամբ ուժեղ ու մեծ ազգ մը՝ դուք այլ եւս կորսուած էք: Ձեր պարտականութիւնն է՝ անանկ դաստիարակութիւն մը տալ Հայ Նոր սերնդին, որ թշնամիին հանդէպ ատելութեամբ լեցուած յարձակողական ազգի մը ծնունդ տան ձեր ցեղին կրած այս հալածանքներն»⁹: Միայն թե «հարձակողական ազգ» հասկացության շուրջ հետագա բացատրություն է տալիս հեղինակն ինքը, այն է՝ ոչ թե քայքայիչ ատելություն, այլ արդար ցասում կրած տառապանքների փոխհատուցման համատեքստում¹⁰:

Պողոսյանի ուսումնասիրության արժեքավորությունը նաև ժամանակի հոգեբանության մէջ (այդ թվում՝ սոցիալական) առկա տեսությունների համակարգված շրջանառությունն է, և վերորերկրյա մտքերն անհրաժեշտ է դիտարկել ժամանակի նորաձև «գոյության պայքարի» տեսությանը համահունչ, որը տեղայնացվում է հայերի հոգեբանական նկարագրի, հայերին որպէս այլ, որպէս հակադիրը դիտող ազգերի, հայերի կրած մարդածին աղետների վրա.

ռահվիրաներից: Նրա ներդրումը ոլորտում ներառում է հոգեբանական ամսագրերի հիմնումը Միացյալ Նահանգներում: Նա նշանակալի դեր է ունեցել 1887 թ. Ամերիկյան հոգեբանական ասոցիացիայի հիմնման գործում՝ լինելով առաջին նախագահը 1892 թ. և նորից վերընտրվելով այդ պաշտոնում իր մահվանից քիչ առաջ՝ 1924 թ.: Հոլլն սկզբում կենտրոնացած էր աստվածաբանության վրա, այնուհետև անցնում է փիլիսոփայության, ապա՝ հոգեբանության ոլորտ: Կարճ ժամանակ Հոլլը դասավանդում է Հարվարդի համալսարանում՝ նախքան 1881 թ. Ջոնս Հոպկինսի համալսարանում պաշտոն ստանալը: Նրա լաբորատորիան Հոպկինսի համալսարանում համարվում է ամերիկյան հոգեբանական առաջին լաբորատորիան: Երբ 1887 թ. բացվում է Քլարկի համալսարանը, Հոլլը նշանակվում է ռեկտոր, որտեղ էլ հիմնում է «*Pedagogical Seminary*» (ներկայումս՝ «*Journal of Genetic Psychology*», 1891 թ.), կարճ կյանք ունեցած «*Journal of Religious Psychology*» (1904 թ.) և «*Journal of Applied Psychology*» (1915 թ.) գիտական ամսագրերը: Ավելի մանրամասն տե՛ս <https://www.teachpsych.org/page-1562855>, դիտվել է՝ 12.04.2025:

8 Յակոբ Պօղոսեան, *Հայ Յեղը և Հալածանքները հոգեբանութեան լոյսին տակ* ([Պոստոն], «Երան» տպարան, 1919), 3-4:

9 Նոյն տեղում, 326:

10 Նոյն տեղում, 327:

Գոյութեան Պայքարը» մեր Հայերոս մէջ երկար դարերէ ի վեր շատ սուր հանգամանք մը ստացած եւ անտանելի կացութիւն մը ստեղծած է: Մեր երկրին աշխարհագրական անյարմար դիրքը, վայրենի ու բարբարոս ցեղերուն հետ շարունակ մղած պատերազմները, Քրիստոնէական դարին յետոյ դրացի ժողովուրդներու հետ՝ քաղաքակրթական, ցեղային, եւ կրօնական կապերու գրեթէ բացակայութիւնը, եւ վերջապէս Հայ ցեղին տիրող կոշտ ու բարբարոս միջավայրին յարմար ըլլալը, մեզի գրեթէ միշտ սուղի նստած է: Հայ ցեղը շարունակ յարձակում կրած, յաղթուած, նուաճուած եւ ջարդուած է: Բնաշրջման օրէնքը կը ցուցնէ թէ, ոչ թէ ամէնալաւը, այլ ամէնայարմարն է որ կապրի, եւ կը ցաւիք ըսելու թէ Հայը «ամէնալաւը» եղած է, սակայն տիրող միջավայրին համար «ամէնայարմարը» եղած չէ: Մեր դրկիցները բարբարոս ու հովուական էին, իսկ մենք՝ հաստուած ու քաղաքակրթուած, անոնք հեթանոսական խաւարի մէջ կը խարխափէին, իսկ մենք՝ Քրիստոնէական վսեմ գաղափարներով թռիչ կ'առնէինք, անոնք ցեղին ու ազգը կը քարոզէին, իսկ մենք՝ մարդկութիւնը, անոնք ցեղային ռազմական աստուծոյն կը հաւատային, իսկ մենք՝ տիեզերական ու սիրոյ Աստուծոյն, անոնք աչքի տեղ աչք կը հատուցանէին, իսկ մենք՝ զմեզ կողոպտողին մեր վերարկուն ալ կը ձգէինք: Անոնք Մովսիսական օրէնքն ու Հին Ուխտը կ'ապրէին, իսկ մենք՝ Քրիստոնէական ու Սիրոյ Ավետարանը, անոնք կ'ապտակէին, իսկ մենք՝ կ'աղօթէինք...: Այս է Հայութեան դարաւոր հոգեբանութիւնը, իր համառօտ ձեւին տակ¹¹:

Գիրքը բաղկացած է երկու մասից. առաջին մասում («Հայ ցեղը եւ հալածանքները հոգեբանութեան լոյսին տակ»)՝ տաս գլուխ, իսկ երկրորդ մասում («Մտաբուժական միջոցներ»)՝ յոթ գլուխ: Քանզի անկարող էր իրականությանն անմիջականորեն ծանոթանալու, նա որոշում է ուսումնասիրությունն իրականացնել ԱՄՆ տեղափոխված վերապրողների շրջանում: Գրպանում ունենալով սեփական ձեռքով սարքած մի տետրակ՝ խանութխատութիւն, վայրից վայր է անցնում՝ տեսակցելու ու խոսելու հայերի հետ: Օգտվում է մինչ այդ հրատարակված և հրատարակվող հոդվածներից ու նյութերից, նամակներից, թերթերում, գրքերում, օտարերկրացի վկաների հիշողություններում և ուսումնասիրություններում ներառված տեղեկություններից: Ընթերցում է հեղինակավոր նյարդաբանների, հոգեբույժների, բժիշկների, կենսաբանների, հոգեբանների ու մարդաբանների գրքերը և այդ ամենի լոյսի ներքո ուսումնասիրում հայ ազգի խնդիրները, կատարում իր եզրակացությունները:

Այստեղ կկենտրոնանանք 22 հարցից բաղկացած մի հարցարանի վրա՝ որպէս փաստահավաք գործի և միաժամանակ Մեծ եղեռնի գիտական ուսումնասիրության առաջին համապարփակ փորձի մեթոդի՝ կազմված Հ. Պողոսյանի կողմից: Նա ընդգծում է, որ իր նպատակը բնավ ամփոփ չաշխատանք ստեղծելը չէր, պարզապէս ինքը կատարել է հետազոտություն, թեև, ինչպէս նշում է, հայերը, իրեն բժիշկ կարծելով, դժվարություններ էին հարուցում անանուն նամակներով¹²:

11 Նույն տեղում, 19-21:

12 Տե՛ս նույն տեղում, 5:

Հարցարանը ներառում է հետևյալ հարցերը, որոնք կազմված են հոգեբանական հետազոտություն կատարելու համար, և կենտրոնանում է հատկապես հույզերի, տրավմատիկ դրվագների և ցուցաբերած պաշտպանական ռեակցիաների, ինչպես և հոգեցունց փորձառությունների հետագա հոգեկան ու մարմնական ներազդեցությունների վրա.

1. Անուն: Քանի տարեկան էիր: Ո՞ր թուականին և ո՞ր: Ի՞նչ սեռ: Ամուսնացած թե ոչ:

2. Թե՛ ջարդերէն առաջ և թե՛ ջարդերու ընթացքին ի՞նչ զգացիր: Պոռացիր, փախար, դիմադրեցիր, թոթովեցիր, դողդողացիր, յարձակեցար, վախցար, ցնցուցար, բարկացար, անզգայ մնացիր և այլն, բացատրէ:

3. Ջարդերու ազդեցութիւնը ի՞նչ եղաւ մարմնիդ և մկանային դրութեանդ վրայ, ինչպէս լեզուի, ծնոտի, աչքի, ականջի, լորձոնքի, թուքի, կաթի և այլն:

4. Ջարդերու՝ ախորժակիդ վրայ ազդեցութիւնը ի՞նչ եղաւ: Անօթի զգացիր, ծարամ զգացիր, քունդ ինչպէս էր:

5. Ջարդերու մտքիդ վրայ ազդեցութիւնը ի՞նչ էր: Ի՞նչ տեսակ պատրանքներ ունեցար, աչքի, ականջի, ախորժակի, հոտառութեամբ: Եւ ի՞նչ տեսակ մտային թերութիւններ յառաջ եկան, մելամաղձութիւն, տկարութիւն, մոռացկոտութիւն, սաստիկ երևակայութիւն ու գրգռում, դիւրագրգռութիւն և այլն:

6. Թե՛ ջարդերու ընթացքին և թե՛ անմիջապէս վերջը ատլի անձդ խորհեցար, թե՛ ուրիշները՝ ինչպէս ընտանիքդ, զաւակներդ, ազգականներդ, ազգդ և այլն:

7. Թե՛ ջարդերու ընթացքին և թե՛ անկէ վերջը, Աստուծոյ, կրօնքի, անմահութեան, եկեղեցիի, և հոգիի մասին խորհուրդդ ի՞նչ եղաւ:

8. Թե՛ ջարդերու ընթացքին և թե՛ անկէ վերջը բարոյական զգացումներդ ատլի բարձրացան թե՛ ինկան:

9. Թե՛ ջարդերու ընթացքին և թե՛ անկէ վերջը ընտանեկան սրբութիւնը և անձնական պատիւը ի՞նչ վիճակ ստացան:

10. Թե՛ ջարդերու ընթացքին և թե՛ անկէ վերջը մերձատրութեան փափաքը ատլիցան թե՛ պակսեցաւ: Սեռային գործարաններու վրայ ազդեցութիւնը ի՞նչ եղաւ:

11. Ջարդերուն նոր սերունդին վրայ տպաւորութիւնը ի՞նչ եղաւ: Այսինքն յղի եղած ժամանակ և կամ անկէ վերջը ծնող զաւակները վիճեցան թե՛ կանոնաւոր կերպով ծնան: Անոնց գլուխը, դէմքը ինչպէ՞ս էր: Առողջ էին թե՛ մարմնական և մտային թերութիւններ և տկարութիւններ ունէին:

12. Մայրական կաթը ի՞նչ փոփոխութիւններ կրեց, կանոնաւոր և առողջ էր, թե՛ անկանոն ու թունաւորուած:

13. Ջարդերու միջոցին և կամ անկէ անմիջապէս վերջը երազ տեսար, մղձաւանջներ ունեցար: Հիմա երազ, մղձաւանջ կ'ունենաս: Գիշերաշրջիկ ես. բացատրէ:

14. Ջարդէն վերջը վախկոտ, բարկացկոտ, դիւրագրգիռ թե՛ քաջ և յարձակող եղար:

15. Ջարդերը հայուն միտքը և բնատրութիւնը շինելուն մէջ ի՞նչ դեր ունեցած են: Կը խորհի՞ր որ ջարդը հայը ատլի անձնասէր, մելամաղձոտ, կասկածոտ, ճարպիկ, դիւրագրգիռ, կրօնասէր եւ երևակայող ու յոռետես շինած է:

16. Ջարդերուն հայ պատմութեան, հայ գրականութեան, հայ երաժշտութեան, գեղարուեստի, և ընկերային երեկոյներու վրայ ազդեցութիւնը ինչ եղած է և կամ կրնայ ըլլալ:

17. Ջարդի մատնուած հայութիւնը ֆիզիքական և մտային հիւանդութիւններէն ազատելու համար անմիջական ինչ միջոցներ կրնանք թելադրել: Բժշկական, հոգեբանական, կրթական, կրօնական: Ինչ:

18. Առողջ սերունդ մը յառաջ բերելու համար ինչ միջոցներ կրնան թելադրուիլ:

19. Նոր սերունդը ինչ միջոցներով կարելի է ջարդերու ազդեցութենէն ազատ պահել և անոնցմէ անվախ ու յարձակող ազգ մը յառաջ բերել:

20. Ջարդերու յառաջ բերած վախն ու ցնցումները ինչպէս կրնանք գործածել որ անոնք հայութեան մեծութեան և զարգացման սատարեն:

21. Ցեղային ատելութեամբ նոր սերունդը մեծցնելու համամիտ ես:

22. Այս վերլիշուած կէտերէն դուրս, դուք ուրիշ թելադրութիւն մը ունի՞ք:

Տօթ. Յ. Պ. Պօղոսեան

Հասցէ՝

Clark University - Worcester, Mass.¹³:

Բացի այս հարցարանից՝ Պողոսյանը տպւած թերթիկների վրա ունենում էր լրացուցիչ օրինակներ, որոնք իր ճանաչած անձանց միջոցով բաժանում էր կոտորածները վերապրած հայերին: Ինչպես ինքն է նշում, և ինչպես գրքից է ակնհայտ դառնում, գրքում նա ստեղծել է հոգեբանական նոր բառապաշար՝ հայոց լեզուն հարստացնող, որը, փաստորեն, ինքն է առաջին անգամ շրջանառության մեջ դնում, քանի որ հայերենով խիստ սակավ էին նման աշխատանքները, եթե առհասարակ կային այդ ժամանակ¹⁴:

Նա մանրամասն քննարկում է նաև հոգեբանական, նյարդաբանական, սոցիոլոգիական և հոգեբուժական գիտություններում 1910-ականներին արդեն իսկ հայտնի մեթոդները և տեսությունները, որոնք հնարավորություն են տալիս ուսումնասիրելու ոճրագործների էությունն ու վարքի ձևերը, ոճրագործությունը կանխելու միջոցները: Ինչպես նաև քննարկում է առաջին փաստածին հոգեբանական հետևանքները, որոնք նկատվում էին ցեղասպանությունը վերապրածների շրջանում:

Ոճրագործի մեջ Պողոսյանը դեռևս տասնամյակներ առաջ՝ նախքան Հաննա Արենդտի հանրահայտ միտքն առ այն, որ ծայրահեղ չարը գործարկվում է այն պատճառով և այն ժամանակ, երբ մարդը/մարդիկ հրաժարվում է/են անհատ լինելուց¹⁵, շեշտադրում է այն, որ «Անոնց մէջ Անձնական Եսը շատ տկար է, եւ երբեմն ալ բոլորովին կը պակասի»¹⁶: Ոճրագործներին ուսումնասիրելու առումով նա առանձնացնում է մի կենսաբանական, բայց և ընկերային-փիլիսոփայական դասակարգում՝ որպես տեսական և գործնական նպատակներին ծառայող միջոց.

13 Յ. Պ. Պօղոսեան, «Հայ ցեղը եւ ջարդերը», *Ազգ* (Պոստոն), թիւ 237-1011, 20 նոյեմբերի 1917 թ.:

14 Տե՛ս Պօղոսեան, *Հայ Ցեղը և Հալածանքները*, 6:

15 Տե՛ս Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (New York: Viking Press, 1963):

16 Նույն տեղում, 349:

Հոս ոճրագործներու մասին Թինսոալի դասաւորումը գործնական նպատակներու համար շատ աղէկ կրնայ ծառայել: Անիկա կ'ընդունի թէ ոճրագործութիւնը գլխաւորաբար հակա-ընկերական (anti-social) եւ անոր բնոյթը մակարածական է: Մակարոյծները 3 տեսակի կրնան բաժանուիլ, 1) անոնք որ բռնաբռնող ուրիշի վրայ կ'ապրին, 2) անոնք՝ որ թէ՛ ուրիշներու վրայ կ'ապրին, բայց քիչ թէ շատ իրենք ալ կը գործեն. եւ 3) անոնք՝ որ թէ ուրիշներու վրայ կ'ապրին եւ թէ զանոնք վնասելու կը ջանան: Բարոյական վատասեռածները եւ ոճրագործները 3-րդ դասակարգին կը պատկանին, որոնք ընկերութեան օրէնքները եւ իրաւունքները չեն յարգեր¹⁷:

Այս հատվածում Հակոբ Պողոսյանը, ամենայն հավանականությամբ, նկատի ունի անգլիացի քրիստոնյա-դեիստ փիլիսոփա Մեյյու Թինդալին¹⁸:

Հայոց ցեղասպանության անմիջական ազդեցության մասին խոսելիս նա հիշատակում է նաև սեփական փորձառությունը: Օրինակ՝ ասում է, որ դեռևս Կիլիկիո ջարդերից առաջ իր սիրելի վայրերն անգամ իր հոգեկանի մեջ ինչ-որ չարագուշակ բաներ էին կանխորոշում: Նա նաև հիշում է, որ Տարսոնից Ջմյուռնիա մեկնելիս անիծել է այդ վայրերը, ուխտել, որ այլևս չի վերադառնալու, բայց երբ 1914 թ. Կոնիայից Տարսոնով անցնելիս է եղել դեպի Մերսինի նավահանգիստը, վերհիշել է կիլիկյան արհավիրքները, որոնք մարմնական արտահայտություն են գտել՝ ցնցումի, դողի պատճառ դառնալով¹⁹: Ահա սեփական օրինակը նկատի ունենալով՝ նա գրում է. «Ջարդերու թէ ֆիզիքական եւ թէ մտային ազդեցութիւնները միայն ջարդի ընթացքին չեն, այլ անկէ վերջն ալ կը շարունակեն: Ջարդերու իւրաքանչիւր տեսարանն ու անոնց ազդեցութիւնները ենթակային ջղային դրութեան վրայ բան մը կ'աւելցնեն եւ ժամանակ մը վերջը անոնք կուտակուելով ահաւոր վնասի մը, հոգեկան սոսկալի երեւոյթի մը պատճառ կը դառնան»²⁰: Կամ. «Դարձեալ այն տեղերը, ուր խիստ յուզման ու դողի ենթարկուած ենք անգամ մը, մեզի սարսուռ կը պատճառեն, երբ դարձեալ անկէ անցնինք»²¹:

Հակոբ Պողոսյանն առանձնացնում է ջարդերի մտավոր-հոգեկան ազդեցությունների երկու հիմնական դրսևորում՝ ա) անմիջական ազդեցություններ, բ) հետագա ազդեցություններ: Անմիջական ազդեցությունները, ըստ հոգեբանի տեսության, մարդու մեջ երկու ձևով են դրսևորվում՝ հուզումների կամ հուզական պոռթկումի՝ բարկության, ընդդիմանալու, հակառակվելու, հարձակվողականության, ատելության պոռթկումների և ճիշտ հակառակը՝ կրավորականության՝ առանց ընդդիմության համակերպվելու, հուսալքման, վախի, սարսափի, դողի, պապանձման, ընկրկման ու փախուստի

17 Նույն տեղում:

18 Տե՛ս <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/tindal-matthew-1657-1733>, դիտվել է՝ 11.12.2024:

19 Տե՛ս նույն տեղում, 88:

20 Նույն տեղում, 86:

21 Նույն տեղում, 87:

կամ ներփակման միջոցով²²: Իսկ հետագա ազդեցությունները ջարդերից հետո են ի հայտ գալիս: Ենթական, ջարդերի ժամանակ ունեցած վախն ու սարսափները վերհիշելով, տառապում է, հալածվում ցնորքներից և այդպիսով իր ամբողջ կյանքը ջարդերի տպավորության տակ անցկացնում²³:

Երբ որ հոս վայրկեան մը խորհիմք մեր սիրելիներուն թշուառ վիճակին վրայ, թէ ինչպէս անոնք թշնամին առջեւէն հալածական, անհանգիստ անքուն, կը փախչին, լեռ ու ձոր կը թափառին, եւ կամ դժոխային անապատներու մէջ շարունակ կը տուայտին ու կը հիւծին, կը տառապին ու կը տանջուին, այն ատեն կրնանք երեւակայել թէ, այդ ամբողջ սոսկալի տեսարանները, փորձառութիւնները, իղձերն ու զսպուած հոգեկան կնճիռները (complex) անոնց կենսատու քունը կը խռովեն եւ անբացատրելի սոսկումներ յառաջ կը բերեն²⁴:

«Հայ ցեղը» և նրա տառապանքը

Հակոբ Պողոսյանը հայերի ողջ գոյությունը տառապանքով թաթախված է ընկալում ու մեկնաբանում և որպես դրա արտահայտություն առաջարկում է գնալ ու տեսնել հայերի կենտրոնները, տները, դռներն ու պատուհանները, եկեղեցիների նեղ դռներն ու վիմափոր, հողափոր բնակարանները, և այդ ժամանակ կարելի է հասկանալ հոգեբանական ողջ ներկայական առ այն, որ հայ ցեղը միշտ տանջված ու նահատակված է եղել, այլապես ինչո՞ւ պետք է անմատչելի վայրերում ու լեռներում իր գյուղն ու քաղաքը կառուցեր²⁵: Նա ուշադրությունը կենտրոնացնում է բնական պաշտպանության այնպիսի վայրերի վրա, ինչպիսիք են անառիկ լեռներում ու կիրճերում հիմնված Հաճըր, Ջեյթունը, Սասունը: Նույն երևույթը նա նկատում է հայ կերպարվեստի մեջ, օրինակ՝ հայ կանանց կերպավորման՝ տառապած, առօրյա հոգսերով տարված, մեղամաղձոտ, թախծոտ աչքերով, բայց ոչ երբեք ընկճված կամ կոտրված²⁶: Եվ դա չի ծագել միայն մեկ դիպվածով կամ աղետով.

Հայուն պատմութիւնը քիչ բացառութեամբ ջարդերու եւ հալածանքներու պատմութիւն մը եղած է, իր գրականութիւնն ու բանաստեղծութիւնը գրեթէ միշտ մեղամաղձոտ թոն մը ունի, եւ ամենագուարթ նիւթն իսկ իր գրչին տակ տխրութեան հոտով, արինի, ջարդի եւ վրէժի մահաբոյրով կը խառնուի, ու կը վերջանայ, եւ մեր կրօնական շարականներն իսկ մեղմ ու մեղամաղձոտ են, որչափ ալ արտայայտուած գաղափարները վեհ ու հոգեշունչ ըլլան: Ինչո՞ւ Հայը տիրական ու գուարթ երաժշտութիւն ու գրականութիւն չէ կրցած արտադրել, եւ կամ իր արտադրութիւնները ինչո՞ւ գրեթէ միշտ մեղամաղձոտ թօս

22 Տե՛ս նույն տեղում, 82:

23 Տե՛ս նույն տեղում, 83:

24 Նույն տեղում, 94-95:

25 Տե՛ս նույն տեղում, 213-214:

26 Տե՛ս նույն տեղում, 214-215:

մը ունին, այս եւ ասոնց նման «ինչու»ներու պատճառը պէտք է դարձել տիրապետող կոշտ միջավայրին ու բռնակալ քաղաքակրթութեան մէջը փնտռենք²⁷:

Թե՛ն հայ ազգը գրականություն, արվեստ, մշակույթ է ստեղծել, ջարդերն ու հալածանքները, դեռնա պարսկական տիրապետության ժամանակներից վկայված բռնագաղթերը թունավորել են հայի բնավորությունը²⁸: Սակայն թվում է, թե մի յունգյան իմաստասիրությամբ նա պնդում է՝ «ամէն բարիք չարիք մը ունի, եւ ամէն չարիք բարիք մը», և այս դինամիկ հարաբերության մեջ է դիտարկում հայ-թուրք փոխհարաբերությունները՝ հային ներկայացնելով որպէս քաղաքակրթությանն ու լուսավորությանը, արվեստներին ու գիտությանը միտված բարիք ստեղծող, իսկ թուրքին՝ որպէս կեղեքող և ի վերջո հայի բնաջնջումը ծրագրող²⁹: Եվ այս ամենն է նաև մղել հայերին ստեղծելու հայրենասիրական գրվածքներ ու գրականություն, ունենալու ազգասիրական կենտրոնացում, անդրադառնալու ինքնաճանաչման ու ինքնաքննման հարցերի³⁰:

Ողջ ուսումնասիրության մեջ տարտղնված ներկայացնելով ոճրագործ կողմին՝ դոկտոր Պողոսյանը կենտրոնանում է հայերի ներքին հոգեբանական հարցերի վրա, մանրամասն քննության առնում դրանք ժամանակի նորաձև տեսությունների համատեքստում և կատարում հարցադրում. «....կայ միջոց մը, դարման մը եւ վերջապէս ճամբայ մը որպէս զի դարերով տառապող այս ժողովուրդը, իր տխուր եւ մեղամաղձոտ բնատրույթէնէ ազատուի, եւ ազատ, անվախ, յարձակող ու կորովի նոր սերունդ մը, նոր հայութիւնը մը յառաջ գայ»³¹: Թե՛ն վերջնական միջոց առաջարկելուց հեղինակը հրաժարվում է, ինչը պրոֆեսիոնալիզմի ցուցիչ է, քանի որ լուծումները մեկ ոլորտի չեն պատկանում, այլ, ինչպէս ինքն է նշում, կապված են քաղաքական խիստ կնճռոտ խնդիրների հետ, և միայն դրանց լուծումով կարելի է գոհացուցիչ արդյունքի հասնել, այդուհանդերձ, կարծում է, որ հոգեբանական առումով կարելի է բազմաթիվ էականորեն ամոքիչ գործողություններ ու քայլեր ձեռնարկել: Նա նշում է այն հոգեբանների անունները, որոնց աշխատությունների վրա հիմնվելով հնարավոր է իրականացնել «մտաբուժությունը»՝ որպէս ապագայի գիտական ուղղություն՝ գործնական արդյունքների հանգեցնող³²: Այս առումով նա նաև ընդհանրացնող մի դիտարկում է անում, թե նման հանրությաների ու անհատների դեպքում ինչ պէտք է հաշվի առնի «մտաբույժը»՝

ա. ընտանեկան պատմությունը՝ ժառանգական, մտային հատկությունները, ընտանեկան սովորությունները, խառնվածքը, ֆիզիկական հիվանդությունները, վնասակար սովորությունները և «ոճրագործական միտումները»³³,

բ. անձնական պատմությունը՝ հղացման ու ծննդյան պայմաններից սկսած, անց-

27 Նույն տեղում, 218:

28 Տե՛ս նույն տեղում, 220:

29 Տե՛ս նույն տեղում, 260:

30 Տե՛ս նույն տեղում, 263:

31 Նույն տեղում, 277:

32 Տե՛ս նույն տեղում, 278-280:

33 Տե՛ս նույն տեղում, 283:

նելով տարիքային զարգացման փուլերով, հուզումներով, կրոնական փորձառություններով, հիվանդություններով, կերակուրով մինչև այլևայլ մտային զարգացումներ,
գ. ախտի պատմությունը,
դ. ախտի ներկա վիճակը:

Եվ որպես «դարմանի» ձևեր նշում է ժամանակի բուժման ձևերը, որոնք արդիական են նաև մեր օրերում՝ բացի միգրացիոն կրոնական հավատքին մեծ դեր տալուց, որը համարում է հոգեբանական ամենից կենսական ազդակներից մեկը՝ իր փարատող միջոցներով՝ Սուրբ Գիրք ու Նարեկ կարդալով, կրոնական պաշտպանիչ միջոցներ կրելով ու կախելով, ուխտի գնալով, աղոթելով³⁴: Բուժման հարցում նա մեծ դեր է հատկացնում նաև կրթությանը:

Քննարկելով հոգեցնցման ազդեցությունն ընկճախտի ենթարկվածների օրգանիզմների կենսաքիմիական փոփոխությունների վրա՝ Հ. Պողոսյանն առավել մանրամասն խոսում է նրանց պահվածքի, հակազդեցությունների, բնավորության գծերի կամ նոր գծերի ի հայտ գալու մասին ու դա հիմնավորում ժամանակի ուսումնասիրություններով: Միաժամանակ ներկայացնում է ցնցումի տարբեր ազդեցությունները՝ տվյալ անձի բնորոշիչներով պայմանավորված, այն է՝ արական սեռի է, թե իգական, առողջ է եղել, թե հիվանդ, ինչպիսի խառնվածքի տեր մարդ է, քանի որ տարիքով պայմանավորված՝ ցնցումի առավել ենթակա է համարում երիտասարդներին, քան ծերերին, հետևաբար դրա ազդեցությունն ավելի շատ երիտասարդների դեպքում է նկատում, քան ծերերի³⁵:

Ամփոփելով պետք է ասել, որ Հ. Պողոսյանի ուսումնասիրությունները մեծաթիվ գործեր են և կարևոր հիմք Հայոց ցեղասպանության հոգեբանական ուսումնասիրությունների առավել թիրախային իրականացման համար: Դրանց շրջանառումը, դրանց ամենատարբեր կողմերին անդրադառնալը, մանավանդ որ դրանք հոգեբանական գիտության կայացման վաղ փուլերում կատարված ուսումնասիրություններ են, մեծապես կնպաստեն ոլորտի՝ տեսական ու ճանաչողական առումներով կայացմանը: Հոգեբանական գիտության շրջանակներում Հայոց ցեղասպանության ուսումնասիրությամբ հիմնականում զբաղվել են արևմտահայ կամ սփյուռքահայ հոգեբանները, և սկզբունքային է օգտվել նման կարևորագույն աշխատություններից և ուսումնասիրություններից:

Հայատյացությունը միայն 1915 թ. չի դրսևորվել և ոչ էլ սկիզբ առել և/կամ սահմանափակվել Հայոց ցեղասպանությամբ. սերնդեսերունդ փոխանցված էթնիկ հոգեցնցումներն ու վախերը կրկնվել և չեն հաղթահարվել մինչ օրս: Վերջին տարիներին Արցախի հայերի բռնի տեղահանություններն էլ հոգեբանական նոր խնդիրներն ու վերահոգեցնցումների պատճառ են դարձել ու դառնում թե՛ անհատի և թե՛ ազգի մակարդակով: Հետևաբար դրանք ըմբռնելու և ուսումնասիրելու հրամայականը կասկածից վեր է և վաղուց հասունացած:

34 Տե՛ս նույն տեղում, 314:

35 Տե՛ս նույն տեղում, 69:

**HAKOB P. POGHOSYAN'S WORK AS THE FIRST ATTEMPT
OF THE SYSTEMATIC STUDY OF THE ARMENIAN GENOCIDE
IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE**

*Sose Asatryan,
Armenian Association for Analytical Psychology*

SUMMARY

This article aims to introduce a broader audience to the work of American-Armenian psychologist Hagop Boghosian and to highlight his pioneering contributions to the psychological study of the Armenian Genocide. Dr. Boghosian's studies are the first attempt of their kind. As a survivor of the Armenian Genocide, he was uniquely positioned to convey historical realities and their psychological consequences through both his personal testimony and rigorous fieldwork conducted among American Armenians. His research has the potential to stimulate renewed interest among psychologists and to inspire further scholarly inquiry.

In his work, Dr. Boghosian provides a detailed account of the factors preceding and contributing to the genocide, as well as the psychological and physiological torture, repression, and persecution endured by witnesses and survivors.

Key words: Hagop Boghosian, persecutions of the Armenians, the Armenian Genocide, psychology, trauma, perpetrators.

**РАБОТА АКОБА П. ПОГОСЯНА КАК ПОПЫТКА
ПЕРВОГО СИСТЕМАТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕНОЦИДА АРМЯН
В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ**

*Sose Asatryan,
Армянская ассоциация аналитической психологии*

РЕЗЮМЕ

Эта статья направлена на то, чтобы познакомить более широкую аудиторию с работами американско-армянского психолога Акоба Погосяна и подчеркнуть его новаторский вклад в психологическое изучение Геноцида армян. Исследования доктора Погосяна можно считать первой попыткой в своей области. Как выживший Геноцида армян, он обладал уникальной возможностью передать исторические реалии и их психологические последствия как через собственные воспоминания, так и посредством тщательных полевых исследований среди американских армян. Его исследования способны стимулировать возобновление интереса среди психологов и вдохновить на дальнейшие научные исследования.

В своей работе доктор Погосян подробно описывает факторы, предшествовавшие геноциду и способствовавшие ему, а также психологические и физиологические пытки, репрессии и преследования, которые пережили свидетели и выжившие.

Ключевые слова: Акоб Погосян, преследования армян, Геноцид армян, психология, травма, преступники.

REFERENCES

Boghosian, Hakob P. *Հանրնի ընդհանուր պատմությունը և շրջակայ Գոզան-տաղի հայ գիւղերը* [The General History of Hadjin and the Surrounding Armenian Villages of Gozan-tagh]. Los Angeles, Bozart Press, 1942;

Boghosian, Hakob P. *Հայ Յեղը և Հալածանքները հոգեբանության լոյսին տակ* [Armenian Race and Persecution in the Light of Psychology], [Boston], Eran Tparan [Press], 1919;

Boghosian, Hakob P. *Ներածություն հայ հոգեբանության* [Introduction to Armenian Psychology], Cairo, Sahak-Mesrop Tparan [Press], 1958.

Հեղինակի մասին

About the Author

Об авторе

Սոսե Ասատրյան, ԳԻՀԻ հոգեբանների և հայագետների միավորման անդամ, Վերլուծական հոգեբանության հայկական ասոցիացիայի (ՎՀՀԱ) հիմնադիր անդամ:

Ուսումնասիրությունների ոլորտները՝ յունգյան հոգեբանության տիրույթին առնչվող տարատեսակ երևույթներ, որոնք վերաբերում են, մասնավորապես, կոլեկտիվ անգիտակցականին, ազգային խորհրդանիշներին, անհատի հոգեկանի ձևավորման ընթացքում կրոնի և մշակույթի ազդեցությանը, կանացի արքետիպերին (Մեծ մոր արքետիպ, Անիմա), հայատյացության սոցիալ-հոգեբանական կողմերին և դրան առնչակցվող խորհրդաբանական համակարգին:

Էլ. փոստի հասցե՝ asatryansose@gmail.com

Sose Asatryan, psychologist, member of the GIHI Union of Psychologists and Armenologists, founding member of the Armenian Association for Analytical Psychology.

Research fields: various phenomena within the field of Jungian psychology, including the collective unconscious, national symbols, the influence of religion and culture on the formation of psychic contents, female archetypes (the Great Mother archetype, the Anima), the socio-psychological aspects of Armenophobia, and the symbolic systems associated with it.

E-mail: asatryansose@gmail.com

Сосе Асатрян, психолог, член Объединения психологов и арменоведов при ГИХИ, член-основатель Армянской Ассоциации Аналитической Психологии (АААП).

Область исследований: различные явления, связанные с юнгианской психологией, включая коллективное бессознательное, национальные символы, влияние религии и культуры на формирование содержания психики, женские архетипы (архетип Великой Матери, Анима), социально-психологические аспекты армянофобии и связанные с этим символические системы.

Эл. почта: asatryansose@gmail.com